
LUPTA NAȚIONALĂ A BURGHEZIEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ÎN ANII NEGOCIERII PACTULUI DUALIST

S. RETEGAN

Pentru românii transilvăneni, anii negocierii pactului dualist au însemnat începutul ultimei, dar și a celei mai grele perioade de dominație străină: perioada dualismului austro-ungar.

Încercarea cercurilor habsburgice de a ajunge la un compromis cu nobilimea și burghezia maghiară s-a făcut simțită încă de la începutul anului 1865, pentru a se contura tot mai precis pe măsură ce evenimentele interne și externe veneau să agraveze criza în care se zbătea imperiul. Deși definitivarea tranzacției nu s-a făcut decât peste aproape doi ani, din vara anului 1865 fiecare nouă schimbare politică apropie înfăptuirea ei. Cursul procesului se accelerează după înfrângerea suferită de Austria, în iulie 1866, din partea Prusiei și Italiei și se încheie în februarie 1867, prin numirea lui Andrassy ca președinte al guvernului maghiar.

Una dintre stipulațiile principale ale pactului dualist era și uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Ca și în 1848, uniunea, „expresie politică a intereselor unei minorități dominante de clasă”¹, a fost decretată la Pesta și Viena fără consimțământul, mai mult, în pofida opoziției declarate a majorității populației acestei provincii: națiunea română. Ca și atunci, decretarea ei a trezit în rîndul românilor o adîncă nemulțumire. Înăfptuirea ei a atras într-adevăr după sine o agravare nemaicunoscută a situației lor naționale.

*

Orientarea politicii vieneze spre o înțelegere cu Ungaria a însemnat o grea lovitură pentru burghezia română în dezvoltare. Lovitura era cu atît mai grea cu cît era mai neașteptată. Ea a survenit într-un moment cînd

¹ C. Daicoviciu ș.a., *Din istoria Transilvaniei*, II, Buc., 1961, p. 232.

pătura conducătoare românească se găsea la culmea traiectoriei sale politice. Cei abia cinci ani ai regimului liberal au fost pentru români anii unor realizări deosebite. Înainte de toate, prin legile dietei de la Sibiu, națiunea română și confesiunile ei au fost recunoscute, pe cale constituțională, ca egale în drepturi cu celelalte națiuni și confesiuni ale Transilvaniei, iar limba română a fost decretată limbă oficială a provinciei, alături de limbile germană și maghiară. Ajutată fiind de o conjunctură generală favorabilă, burghezia română, însuflețită de mari speranțe, pornise așadar, începând din 1863, pe drumul înnoirii vechiului edificiu constituțional al Transilvaniei, într-un spirit mai democratic. Dar așa-numita dietă românească de la Sibiu se găsea, în 1865, abia la începutul realizării programului său legislativ. Dintre cele 11 propozițiuni regești supuse dezbaterii sale, abia două fuseseră transformate în legi.

În afară de aceste drepturi politice, națiunea română, pornită acum să dărime obstacolele care-i stăviliseră atîta vreme înaintarea, a înregistrat, între anii 1860 și 1865, în toate domeniile de activitate, progrese pe care nu le făcuse în întreaga perioadă dinaintea revoluției. Mai mult însă decît aceste cuceriri, care de altfel s-au dovedit șubrede după instaurarea dualismului, perioada regimului liberal a întărit în inima poporului român conștiința dreptului său de a hotărî singur asupra soartei sale și, de asemenea, a întărit în mintea conducătorilor săi conștiința vie a importanței poporului pe care îl reprezentau.

Negocierile de la Pesta și Viena au stîrnit de la început o vie îngrijorare în sînul burgheziei românești transilvănene. În fața ei se deschidea, în toamna anului 1865, o grea alternativă: să se supună fără crîcnire poruncilor „bunului împărat”, să primească fără apărare amenințările care se revărsau asupra ei, sau să se retranșeze pe o linie de rezistență, să încerce să se apere, chiar dacă șansele de izbîndă erau foarte mici. După consternarea care a urmat decepției firești a începutului, starea de spirit a „inteligenței” românești se mișcă incert, în funcție de interese și poziții, spre supunere sau protest. În timp ce o parte a ei se acomodează noii situații, majoritatea se opune, dintru început, cu mijloacele care-i stăteau la îndemînă, dualismului. Ea înscrie în programul său lozinca redobîndirii autonomiei Marelui principat, în care vedea, în condițiile de atunci, garanția sigură a dezvoltării nestingherite a poporului român.

În paginile care urmează ne propunem să prezentăm lupta națională purtată de pătura conducătoare românească în anii pertractării pactului dualist, urmărindu-i cursul pe toate arenele în care s-a desfășurat ea: dieta de la Cluj în 1865, adunările comitatense și parlamentul maghiar în 1866 și 1867. Ne propunem de asemenea o analiză mai adîncită, față de ceea ce s-a scris pînă acum, a acțiunii memorandiste susținută în această perioadă, a memoriului din 31 decembrie 1866 mai ales.

Prefacerile care aveau să ducă, peste doi ani, la instaurarea noului sistem de guvernare au fost începute în Transilvania la 1 septembrie 1865, prin convocarea dietei de la Cluj. Convocarea unei diete noi, atunci cînd cea de la Sibiu era încă la începutul activității sale, și mai ales modul în care aceasta trebuia să fie compusă au arătat limpede intențiile curții vieneze. Și mai clar apăreau acestea din scopul pentru care a fost convocată ea: revizuirea legii despre uniunea Transilvaniei cu Ungaria, elaborată în 1848, la Cluj.

Noua dietă urma să fie aleasă pe baza legii electorale feudale din 1791, lege casată de însăși nobilimea maghiară în 1848. Acestei legi i s-au adus acum, este adevărat, unele amendamente impuse strict de cerințele epocii, dar atît de puține și neesențiale, încît ele au schimbat prea puțin conținutul și spiritul legii electorale feudale. Conform prevederilor rescriptului de la 1 septembrie, trebuia deci să se constituie o dietă formată mai degrabă din vechile *status et ordines* decît una întemeiată pe principiul reprezentativ, o dietă care să nu aducă nici o surpriză în ceea ce privește acceptarea uniunii. Și, într-adevăr, dieta întrunită la 19 noiembrie 1865 a corespuns pe deplin chemării sale. Majoritatea ei, formată din reprezentanții aristocrației și burgheziei maghiare — în totalitatea lor unioniști —, s-a pronunțat pentru valabilitatea uniunii decretate în 1848. Față de aceștia, deputații români, care reprezentau majoritatea precumpănitoare a provinciei, nu constituiau decît o infimă minoritate. Propunerea lor, precum și aceea a sașilor, a fost respinsă.

Convocarea dietei de la Cluj a pus intelectualitatea românească într-o situație foarte asemănătoare aceleia în care se găsea în primăvara anului 1848. Atunci, ca și acum, națiunea se găsea în fața proclamării uniunii. Atunci, ca și acum, pătura sa conducătoare trebuia să înceapă lupta pentru apărarea autonomiei Transilvaniei, pentru întocmirea unui program prin care să-și asigure securitatea națională față de prefacerile ce se apropiau. Dacă în primăvara anului 1848, în condițiile existenței unei situații revoluționare, s-a ajuns la stabilirea unei poziții solidare a întregii burghezii române, datorită adunării de la Blaj în primul rînd, în 1865 mișcarea națională pornește de la două programe și de la două tactici diferite. Din toamna acestui an „inteligenta” românească se dezbină tot mai evident în două tabere politice deosebite, activismul și pasivismul. Ceea ce separă cele două orientări sînt metodele diferite de luptă pe care le preconizau pentru asigurarea drepturilor naționale: în și prin parlament activiștii, înafara și împotriva lui adepții pasivismului.

Marea majoritate a păturii culte românești, formată din învățători, preoți, notari, dependenți toți nu atît de stat cît de comunitățile care-i întrețineau, a înclinat din capul locului spre adoptarea unei atitudini de opoziție, de opoziție pasivă însă, față de regimul care se pregătea. Pentru aceeași poziție a optat și cărturarimea mai înaltă, profesorii școlilor superioare, clerul înalt în parte, precum și cercurile comerciale românești, concentrate aproape în exclusivitate în partea de sud a Transilvaniei. Principalii purtători de cuvînt ai acestei orientări au fost, fapt semnificativ, liber-profesioniști, ca George Barițiu, avocatul Ion Rațiu, redactorul „Gazetei Transilvaniei” Iacob

Mureșan. Adepții acestei orientări văd în menținerea, iar din 1867 în redobândirea autonomiei principalul obiectiv al luptei naționale. Acest obiectiv trebuia să fie atins prin neparticiparea, în semn de protest, a națiunii române la viața publică: a alegătorilor la alegeri și a aleșilor la lucrările parlamentului. Era deci vorba despre o combatere a dualismului, prin mijloace legale, despre o pasivitate parlamentară. Dacă, pe planul realizărilor practice, pasivismul s-a dovedit la fel de ineficient ca și activismul, el a avut totuși marele merit de a fi dat politicii românești „acea dîrzenie care va menține trează conștiința drepturilor și a libertății naționale și o va călăuzi spre biruința din 1918”².

În opoziție cu curentul majoritar, grupul funcționarilor de stat, al „oficialilor”, subțire numeric, în ciuda tuturor progreselor, dar bucurîndu-se de o mare autoritate, s-a decis pentru acomodarea la împrejurări, pentru menținerea mișcării în limitele legalității. Ei propovăduiau deci participarea la viața publică. Chiar dacă nici unul dintre capii activiști nu recunoaște fățiș înglobarea Transilvaniei la Ungaria, participarea lor la activitatea legislativă implică o recunoaștere a uniunii. Nici pasivismul nu era însă o abdicare de la luptă. Amăgiți de pretinsul democratism al constituției maghiare, ei sperau să obțină prin intermediul parlamentului anumite drepturi pentru români. De asemenea, activitatea parlamentară putea să creeze conducătorilor români posibilitatea de a face cunoscută opiniei publice interne și externe chestiunea română. Între aceste două curențe a avut loc, în acești ani, o puternică înfruntare în dorința de a-și impune hegemonia asupra conducerii mișcării naționale.

Cei care au luat primii inițiativa au fost fruntașii pasivismului. În 21 septembrie, la cîteva săptămîni după publicarea rescriptului pentru convocarea dietei de la Cluj, profesorimea și clerul din Blaj, întruniți într-o consfătuire politică, au hotărît că națiunea română nu va participa la o dietă aleasă pe baza legii electorale din 1791. S-a mai hotărît aici să se convoace — pe data de 20 octombrie — o conferință națională care să stabilească programul cel mai adecvat noilor împrejurări³. Cei doi mitropoliți au fost însărcinați să facă, în colaborare, preparativele necesare. În lipsa unui organ reprezentativ central, așa cum, de exemplu, era Universitatea săsească, convocată tocmai atunci și tocmai în același scop, în lipsa unui partid politic, organizarea unei adunări naționale era singura modalitate prin care națiunea română se putea pronunța *in solidum* asupra obiectivelor luptei sale. Acesta fusese, în 1848, și rostul adunării de la Blaj din 3/15 mai. „De au avut cîndva lipsă națiunea noastră — scria mitropolitul Șuluțiu în 17 august lui Barițiu — de o cîntelegere preventivă, de o solidaritate, cu adevărat ... în chestiunea uniunii va avea cea mai mare lipsă”⁴.

Hotărîrea luată la Blaj a imprimat mișcării naționale o direcție pasivistă. Rînd pe rînd, centrele celei mai mari concentrări a „inteligentei” românești: Brașovul, Făgărașul, scaunul Sibiului, Munții Apuseni se declară

² V. Netea, *George Barițiu, viața și activitatea sa*, Edit. științ., Buc., 1966, p. 270.

³ „Concordia”, an. V, nr. 75, din 1.X.1865, p. 306.

⁴ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

pentru boicotarea viitoarei diete și pentru grabnica întrunire a unei conferințe naționale. Iată ce declară, spre exemplu, un corespondent din Munții Apuseni al „Gazetei”: „Muntenii nu vor să știe cu nici un preț de alegeri și de participare la dieta conchemată pe 19 noiembrie. Părerea lor este că a participa la alegeri și dieta de acum ar însemna, nici mai mult, nici mai puțin, decât a se sinucide în momentul învierii”⁵. Această atitudine a fost apărută cu toată tăria și de către Barițiu, atît în presă, cît și în corespondențele purtate cu cei mai de seamă fruntași politici. Într-o scrisoare din noiembrie adresată inspectorului școlar Paul Vasici, el arată că românii nu pot conlucra la noile întocmiri, „fără a-și compromite tot ce au cîștigat la dieta din 1863—64 și fără a-și submina tot viitorul lor ca națiune”⁶. „Gazeta Transilvaniei” devine cel mai înfocat purtător de cuvînt al pasivității.

Răspunzînd invitației consfătuirii din 21 septembrie, mitropolitul Șuluțiu, încă a doua zi, îi face cunoscute lui Șaguna cele discutate la Blaj și-l roagă să-i comunice data și locul pe care le crede de cuviință pentru convocarea conferinței⁷. Fiind de părere că în împrejurările de atunci o conferință națională nu ar aduce decît prejudicii, Șaguna a refuzat însă categoric să colaboreze într-un fel oarecare la convocarea ei⁸. Hotărîrea sa a ascuțit rivalitatea dintre Sibiu și Blaj, devenită acum publică, și a contribuit în mare măsură la izolarea mitropoliților de mișcarea politică românească. Conducerea acesteia trece treptat în mîinile mirenilor. Deja în anul următor, cei care urmau să prezinte împăratului memoriul numit cel mare nu sînt Șuluțiu și Șaguna, cum ar fi fost de așteptat după o îndelungă tradiție, ci Rațiu și Barițiu.

Refuzul lui Șaguna nu a descurajat tabăra opoziționistă. Ce-i drept, Șuluțiu n-a îndrăznit să convoace singur o conferință națională fără încuviințarea autorităților superioare, așa cum s-a plănuț inițial. El adresează însă guvernatorului Foillot de Creneville o petiție în acest sens. Deoarece cererea venită din Blaj a fost respinsă⁹, conferința proiectată pentru 20 octombrie nu s-a putut ține și nu se va putea ține nici mai tîrziu. Convocarea ei rămîne însă pentru multă vreme o dorință vie, care răzbate adeseori din corespondențele sosite din diferite colțuri ale Transilvaniei la redacțiile ziarelor românești.

În aceste împrejurări a început și s-a desfășurat, în octombrie 1865, campania electorală pentru dietă. După aprinse controverse dintr-o parte și din alta, s-a hotărît ca alegătorii români, puțini cîți erau, să nu participe la alegeri în circumscripțiile în care se găseau în minoritate față de cei maghiari și sași, dar să-și aleagă deputați proprii acolo unde ei formau majoritatea. Alegerile, cum era de așteptat, s-au soldat cu rezultate mici pentru români. Conform rescriptului din 1 septembrie, dreptul de vot îl aveau nobilii, iar dintre nenobili numai acei care îndeplineau un cens de 8 florini. Întrucît

⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXVIII, nr. 87, din 15.XI. 1865, p. 357.

⁶ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

⁷ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, III, Sibiu, 1905, p. 776—779.

⁸ *Ibidem*, p. 779—780.

⁹ Arh. ist. a Fil. Cluj, Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 652.

dintre români nobili erau puțini, iar censul foarte ridicat de 8 florini excludea marea masă a poporului de la dreptul alegerii, întreaga putere legislativă a fost pusă în mîna aristocrației maghiare. În toată Transilvania românii n-au putut alege decît 14 deputați, față de 58 maghiari și 31 sași¹⁰. Situația lor era și mai nefavorabilă în ceea ce privește corpul neales al dietei. Lista regaliștilor nu cuprindea decît 34 români între 157 maghiari și sași¹¹.

Deschiderea la 20 noiembrie a dietei a pus în fața conferinței dietale românești, constituită în acele zile din totalitatea deputaților și regaliștilor români, alternativa imediată a participării sau neparticipării la lucrările ei. S-a creat astfel prilejul unei înfruntări deschise între cele două orientări din mișcarea națională. Erau de față conducătorii ambelor tabere: A. Șaguna, I. Pușcariu, I. Alduleanu de o parte și Ioan Rațiu și I. Antonelli de cealaltă. Dintre aceștia din urmă lipsea doar Barițiu, cel mai credincios apărător al pasivității, organizatorul principal al întregii acțiuni opoziționiste care pornea să se înfiripeze. Refuzase atît candidatura scaunului Sebeș¹², cît și *litteras regales* a împăratului¹³. „Demnitatea mea proprie — scrie el în refuzul invitației de regalist — nu ar suferi să fiu martor unor acte la care eu, ca român, nu aș putea lua parte, iară ca lipitură, nu aș voi să iau”¹⁴.

Deosebiri de vederi care s-au manifestat în ceea ce privește convocarea congresului și alegerile au apărut și în sinul conferinței¹⁵. Grupați în jurul lui Ioan Rațiu, adepții opoziției s-au străduit să impună tactica boicotului. Majoritatea conferinței însă, fiind formată din funcționari, s-a postat pe poziția „activității” propovăduite de Șaguna. Conferința dietală a hotărît ca deputații și regaliștii prezenți la Cluj — 32 din 46 — să ia parte la ședințele dietei, spre a apăra aici autonomia Principatului și drepturile națiunii române.

Adoptarea tacticii activiste se explică prin motive de oportunitate politică. Se urmărea prin aceasta să se evite o ruptură pe față a conducerii mișcării naționale, ruptură care ar fi fost inevitabilă dacă nu s-ar fi ajuns la îmbrățișarea unuia și aceluiași *modus procedendi*. Hotărîrea se înscrisa de asemenea pe linia politicii tradiționale a burgheziei române, care, din supunere sau încredere în împărat, n-a refuzat nici unul din prilejurile care i-au dat putința să participe — pe cale oficială — la viața publică a Transilvaniei. S-a folosit de aceste prilejuri chiar și atunci cînd ele nu corespundeau întru totul intereselor sale, deoarece acestea îi dădeau posibilitatea unei lupte *intra muros*, posibilitate de care fusese complet privată pînă în 1848. Altcum ea nu-și putea apăra cauza decît pe drumul *extra muros*, al petițiilor și demersurilor, drum bătut de atîtea ori fără nici un rezultat.

Dezbaterile desfășurate în cele patru ședințe dietale au scos la iveală trei curenți de opinii în ceea ce privește revizuirea legii despre uniune. Fiecare

¹⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 781.

¹¹ I. Pușcariu, *Notițe despre împlinirile contemporane*, Sibiu, 1913, p. 90.

¹² Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

¹³ *Ibidem*, f. 125.

¹⁴ *Ibidem*, f. 127.

¹⁵ *Ibidem*, f. 134.

dintre acestea s-a concretizat în cîte o propunere deosebită. Majoritatea dietei, formată din reprezentanți ai aristocrației și burgheziei maghiare, a susținut principiul ca, uniunea votată la 1848 la Cluj fiind încă valabilă, împăratul să cheme pe trimișii Transilvaniei la parlamentul din Pesta, singurul în măsură să hotărască asupra acestei chestiuni ¹⁶.

În numele românilor, mitropolitul Șaguna a propus dietei să ceară împăratului sancționarea legii electorale întocmită în 1864 la Sibiu și să convoace apoi, pe baza ei, o nouă dietă a Transilvaniei pentru pertractarea propoziției privitoare la uniune ¹⁷.

Cea mai mare parte a deputaților sași au fost de părerea ca problema uniunii să fie rezolvată printr-un tratat de stat bilateral, negociat între dieta din Cluj și parlamentul din Pesta, prin care să se garanteze drepturile sașilor și ale „celorlalte naționalități” ¹⁸. Aceste trei propuneri principale au fost supuse la vot în ședința din 6 decembrie, ultima ședință propriu-zisă a dietei. A fost acceptată cu o imensă majoritate de voturi propunerea nobilimii maghiare, care a devenit astfel hotărîrea dietei. Propunerile românilor și sașilor au rămas în minoritate.

Participarea reprezentanților românilor la dieta de la Cluj nu a însemnat recunoașterea legalității, precum nici a hotărîrii sale. Dimpotrivă, a fost un mijloc pentru a demasca nedreptatea și ilegalitatea acesteia, un prilej pentru reafirmarea răspicată a principiului proclamat cu 17 ani înainte la Blaj: *nihil de nobis sine nobis*. Din prima ședință dietală, deputații români, Andrei Șaguna în primul rînd, apoi Ioan Rațiu, Șuluțiu, Alex. Bohățel, au contestat legalitatea unei diete care consfințea supremația absolută a nobilimii maghiare în viața publică a Transilvaniei. Chestiunea transilvană — arătau ei — nu se poate soluționa prin simple deducții juridice, prin simpla readucere la viață a unei legi care încalcă cele mai elementare principii de drept. O chestiune de importanța acesteia nu putea fi rezolvată decît prin consultarea liberă a majorității populației provinciei, prin intermediul unei diete democratice. A unei diete în care națiunea română să fie reprezentată pe măsura importanței sale. Dieta chemată la Cluj nu putea avea însă în nici un caz o asemenea îndreptățire.

Apoi, și mai ales, activitatea deputaților români a constituit un protest verbal, dar și scris, împotriva uniunii care se pregătea. Folosindu-se de posibilitatea așa-numitului „votum curiatum”, noțiune deseori întîlnită în istoria dreptului public transilvan, deputații români, ca, de altfel, și cei sași, au înaintat împăratului o adresă dietală separată. Actul, subscris în 9 decembrie de către 29 de deputați și redactat în formă de protest, declară și argumentează ilegalitatea dietei clujene. Semnatarii pretind, în consecință, constituirea unei diete democratice. Este însă de la sine înțeles că o dietă constituită pe baze democratice mai largi, asemănătoare aceleia de la Sibiu, o dietă cu majoritate românească

¹⁶ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 92.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 788.

s-ar fi împotrivit uniunii. Adevărata semnificație a votului separat al românilor este tocmai aceasta.

Decizia împăratului asupra celor trei adrese dietale a sosit mai repede decât se aștepta: la numai 7 zile după expedierea acestora. Drept răspuns la cererea majorității dietei, Francisc Iosif „concede”, în 25 decembrie 1865, „iubitului său Mare Principat Transilvania” să-și trimită reprezentanții la dieta de încoronare a Ungariei¹⁹. Pentru a preveni o eventuală opoziție a românilor și sașilor, sau, în tot cazul, pentru a amorți temerile lor, împăratul condiționează acum înfăptuirea uniunii de realizarea înțelegerii dintre Austria și Ungaria, dar și de garantarea drepturilor „deosebitelor naționalități și confesiuni”. Dieta întrunită în noiembrie este prorogată pînă la o altă dispoziție. În aceeași zi se ordonă guvernului să ia măsuri urgente pentru organizarea, pe baza legii electorale din 1848, a alegerilor de deputați.

Publicarea rescriptului din 25 decembrie a pus în fața păturii culte românești problema de a hotărî cum să procedeze față de noile dispoziții și, înainte de toate, față de alegerile pentru parlamentul maghiar.

Deosebiri de vederi apărute în toamna anului 1865 încep să se facă simțite iarăși. Hotărîrea conferinței dietale române de la Cluj a putut să le reducă la tăcere un timp oarecare, dar n-a putut să le anuleze. Era de prevăzut încă de atunci că vor apărea din nou. În timp ce masa burgheziei românești, formată în cea mai mare parte dintr-o burghezie rurală: învățători și preoți, într-o comunitate aproape deplină cu poporul, era aplecată spre rezistență, pătura funcționarilor și clerul înalt, cel ortodox în primul rînd, erau pentru supunere, pentru o moderată opoziție parlamentară cel mult. „De la domnii oficiali — scria vicarul Făgărașului Antonelli — nu putem aștepta nimic; totul se reazimă pe preoțime și inteligență”²⁰. Nu s-ar putea afirma totuși că funcționarii ar fi avut interese opuse poporului din sînul căruia se ridicaseră abia. În perioada precedentă au fost în primele rînduri ale luptei naționale. Cu totul alta era situația acum. Știindu-se dependenți de mijloacele oferite de către stat, s-au ferit în general să atragă asupra lor suspiciunile autorităților. La fel ca în noiembrie 1865, s-au postat din nou pe principiul activității. Conducătorii pasiviști nu înțelegeau însă să meargă mai departe pe calea concesiilor făcute activismului. Dacă, din motive de oportunitate, s-au putut hotărî să participe la ședințele dietei de la Cluj, nu se puteau hotărî să ia parte la lucrările parlamentului maghiar. Chiar dacă aristocratică, dieta din Cluj fusese totuși o dietă a Transilvaniei, principalul atribut al autonomiei sale. Participarea la parlamentul ungar ar fi însemnat recunoașterea desființării forțate a individualității istorice a Transilvaniei. Acum însă, mai mult decât oricînd, lupta aripii pasiviste se identifică cu lupta pentru apărarea autonomiei.

Inițiativa aparține și la începutul anului 1866 fruntașilor pasivității. Chiar la 1 ianuarie, Ioan Rațiu expediază din Turda „Gazetei Transilvaniei”

¹⁹ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 788.

²⁰ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 992, f. 38.

un important articol de orientare — *O rezumare a situației* — în care pledează pentru boicotarea parlamentului. „Românii — conchide el — nu pot participa la nici un fel de dezbateri privind uniunea pînă cînd aceasta nu se va revedea într-o dietă a Transilvaniei, constituită după principiul egalei îndreptățiri naționale. Ceea ce românii n-au recunoscut de la 1848 încoace pînă în 1865 inclusive... de bunăvoie nu vor putea recunoaște nici în viitor”²¹. În 18 ianuarie, Rațiu revine asupra tacticii boicotului. Ideea este apărută cu multă căldură și de către alți reprezentanți ai pasivismului: profesorul din Blaj Ioan Bob, vicarul Ioan Antonelli.

Argumentele pasivității sînt cele deja cunoscute. Autonomia Marelui Principat poate fi salvardată numai prin intermediul unei diete proprii. Participarea românilor la lucrările parlamentului ar răpi națiunii dreptul de a revendica în viitor autonomia. Oricît și oricum ar acționa deputații români în parlament, ei vor rămîne întotdeauna doar o minoritate neînsemnată, deci dinainte înfrinți. Experiența parlamentară de la Cluj a convins pe mulți conducători că, în orice condiții, o minoritate dietală rămîne neputincioasă față de o majoritate potrivnică. Soarta protestului celor 29 de deputați români, trimis la Pesta drept „material de studiu”, o dovedea îndeajuns.

Adepții luptei parlamentare nu întîrzie nici de data aceasta să-și spună cuvîntul. Pasivitatea — declară ei — este o armă puternică în mîna celui puternic, dar lipsită de importanță în mîna celui slab. Pentru români, națiune de scurt timp dezrobită, este nu numai nepractică, dar și imposibilă. Ea nu va face — cum declară un corespondent „de sub Cetatea de piatră” — decît să învelescă cu pămînt chiar și pietrele fundamentale ale edificiului național²². Ziarul prin excelență activist a fost „Telegraful român”. Aceasta a fost, din punctul de vedere al românilor, atmosfera în care s-a desfășurat, în primele două luni ale anului, campania electorală pentru alegerile parlamentare.

Din motive diferite, ambele orientări politice au sprijinit de la început alegerile. Fiecare orientare căuta să se folosească de ele pentru atingerea unui scop specific: activitatea parlamentară, de o parte, și constituirea unei reprezentanțe naționale, de cealaltă. Se simțea și acum necesitatea unui congres sau conferințe naționale. În astfel de împrejurări s-a lansat ideea de a se constitui o reprezentanță națională din totalitatea deputaților și candidaților români, aleși sau desemnați de către alegători. „Acești aleși români din toată țara — declara un corespondent din Brașov al „Gazetei” — ne pot fi congresul și universitatea românilor din Ardeal”²³. Era deci vorba de a suplini într-un fel oarecare lipsa adeseori resimțită pînă la înființarea Partidului Național Român, în 1869, a unui organ politic central.

Mai mult decît oricare dintre centrele românești, participarea la alegeri a fost sprijinită de către intelectualii din Blaj. Prima și cea mai importantă datorie a viitorilor deputați români era aceea de a întocmi un mare memoriu

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 4, din 24.I.1866, p. 13.

²² *Ibidem*, an. XXX, nr. 12, din 24.II.1867, p. 46.

²³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 14, din 3.III.1866, p. 53.

către împărat. Urma să se ceară iarăși convocarea unei diete democratice sau cel puțin a unui congres național²⁴. De data aceasta să se arate însă deschis că aleșii românilor nu vor pași peste granițele Transilvaniei pînă cînd autonomia acesteia nu va fi garantată. Intenția, rămasă acum nerealizată, va da naștere memoriului prezentat curții în decembrie 1866. Ea a provocat însă în ianuarie și februarie o aparentă unitate a mișcării naționale, sub lozincă participării la alegeri. A început astfel o largă campanie publicistică pentru pregătirea temeinică a acestora.

Un episod plin de semnificații, petrecut la începutul acestui an, a fost participarea românilor la ședințele comitetelor comitatense și scaunale, convocate pentru a pregăti alegerile. Cu toate că se găseau peste tot în minoritate, trimișii lor au apărut cu mult curaj, cauza națională. Cazul cel mai răsunător s-a întîmplat în comitatul Turda. În 27 ianuarie, avocatul I. Rațiu a protestat vehement împotriva legii electorale din 1848, după care urmau să aibă loc alegerile, și a cerut convocarea unei noi diete a Transilvaniei²⁵. Cîteva zile mai tîrziu, membrii români ai comitetului comitatens Tîrnava protestează și ei împotriva aceleiași legi²⁶. Cei 26 de români din comitatul Solnocul inferior protestează solemn împotriva uniunii și a legii electorale, improvizate în 1848 la Cluj²⁷.

Alegerile parlamentare s-au desfășurat în luna martie. În majoritatea circumscripțiilor, românii au participat la ele, dînd dovadă de multă maturitate politică. Chiar și în locurile unde erau în minoritate, au votat pentru candidați proprii. Printre candidații căzuți se găsesc numele unor cunoscuți conducători de la 1848, ca: Simion Balint (Alba de Jos), Axente Sever (Rupea), Ion Pinciu (Cetatea de Baltă). Alegerile au adus o mare surpriză pentru români. În ciuda tuturor pregătirilor, nu le-au fost cu nimic mai favorabile decît cele precedente. Fapt concludent, pe baza legii electorale „liberale” din 1848 ca și pe aceea a legii feudale din 1791, au fost aleși abia 14 deputați români. Oricît erau de deosebite prevederile celor două legi, ele se întemeiau pe un principiu comun. Ambele erau în așa fel alcătuite, încît să excludă populația românească, dacă nu cu totul, atunci în imensa sa majoritate, de la exercitarea drepturilor politice. Aplicarea acestei legi, „rugină a trecutului și batjocură a prezentului”, cum a numit-o Rațiu, a provocat o mișcare generală de protest. „Acest articol de lege — declară comitetul districtului Năsăud — este una dintre cele mai mari nedreptăți din cîte s-au făcut pînă acum clasei poporului transilvan și deosebit națiunii românești”²⁸. Ca semn de protest împotriva acestei nedreptăți și a rescriptului din 25 decembrie, alegătorii români din scaunul Săliștei au refuzat să participe la alegeri²⁹. O atitudine similară au avut și locuitorii Abrudului³⁰.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 18, din 17.III.1866, p. 70.

²⁵ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 7, din 3.II.1866, p. 25.

²⁶ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 10, din 17.II.1866, p. 38.

²⁷ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 7, din 3.II.1866, p. 26.

²⁸ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 162.

²⁹ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 6.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 17, din 14.III.1866, p. 66.

După încheierea alegerilor, opinia publică românească aștepta din partea mandatarilor săi să hotărască asupra problemei controversate a atitudinii față de parlamentul ungar. Ioan Pușcariu, și el unul dintre cei vizați, vorbește despre convocarea unei conferințe naționale în ziua de 21 aprilie la Cluj. Cel care a încercat să o convoace a fost Ilie Măcelariu, aflat atunci la Cluj în calitate de consilier gubernial. Încercarea a rămas însă fără rezultat. Unul după altul, deputații români, aproape toți funcționari, și-au prezentat mandatele la Pesta. Preferau, pentru a-și asigura pozițiile, unii, pentru a și le crea, alții, să înfrunte oprobiul opiniei publice, dar să nu refuze invitația împăratului. Cei dintii au fost deputații scaunului Orăștie, I. Tulbaș și I. Balomiri, apoi cel al Ocnei Sibiului, Ioan Moldovan³¹. Până în iunie li s-au mai adăugat alți trei: Iosif Hossu (Cluj), Ioan Boeriu (Alba superioară) și Ilie Măcelariu (scaunul Miercurea). Au răsunat astfel în gol chemările pornite din Brașov, Blaj, Făgăraș, Solnoc, Tîrnave și din alte părți pentru întrunirea unei conferințe naționale³². Același efect l-a avut și apelul solemn al „Gazetei” din noiembrie 1866³³.

După redeschiderea sa în 19 noiembrie, deputații români, acum în număr mai mare, au intrat din nou în parlamentul pestan, unde activează pînă în decembrie 1866, cînd se încheie sesiunea parlamentară. Împotriva lor s-a dezlănțuit în Transilvania o aprigă campanie publicistică. Atacurile împotriva lor s-au întetit în anii 1867 și 1868 prin lansarea unor manifeste tipărite pe foi volante³⁴ și prin inițierea unor „voturi de neîncredere”, subscrise de alegătorii români³⁵. Cu excepția „Telegrafului”, presa românească este străbătută de un adevărat val de proteste și condamnări la adresa deputaților aflați la Pesta. Treptat, aceștia s-au văzut excluși din rîndurile conducătorilor politici ai românilor. Ilie Măcelariu a fost singurul care a reușit să-și mențină, chiar să-și mărească prestigiul de care se bucura, datorită talentului și curajului cu care a știut să apere în parlament cauza națională.

Un eveniment care a reînsuflețit un timp mișcarea națională a fost înaintarea memoriului din 31 decembrie. Această idee s-a precizat mai clar în vara anului 1866, cu ocazia adunării generale a „Asociațiunii” de la Alba-Iulia. Prilejul a fost folosit pentru ținerea unei consfătuiri politice, mai cu seamă că erau de față aproape toți fruntașii politici români: I. Rațiu, I. Hodoș, S. Balint, Ioan Bob, Basiliu Pop. Rațiu a cerut trimiterea unei mari delegații la Viena pentru a prezenta împăratului un memoriu în apărarea autonomiei Marelui Principat.

Refuzul celor doi mitropoliți, prezenți amîndoi la Alba-Iulia, de a sta în fruntea unei asemenea delegații a făcut ca problema să rămînă nerezolvată. Ea nu a fost totuși abandonată. Într-o altă consfătuire, ținută de data aceasta

³¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 101.

³² „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 24, din 11.IV.1866, p. 94.

³³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 90, din 11.XI.1866, p. 94.

³⁴ B. Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în *Anuarul Inst. de ist. din Cluj*, 8/1965, p. 173—205.

³⁵ Biblioteca Academiei, imprimat nr. 975, f. 392.

la Cluj, sarcina a fost preluată de George Barițiu și Ioan Rațiu. Rămînea să fie atrasă la acțiune masa mare a intelectualității românești. Întreprinderea nu era dintre cele mai ușoare. Pentru prima dată se iniția o acțiune de mare amploare fără participarea celor doi capi bisericești. Erau de așteptat obiecții, care vor și apărea, după cum rezultă din scrisorile lui Antonelli către Barițiu ³⁶. Spre a le anihila, Rațiu, dar mai ales Barițiu, au întreprins lungi călătorii. Între 20 și 23 august, Barițiu este la Cluj, între 10 și 13 septembrie la Blaj, între 30 septembrie și 5 octombrie la Tg. Mureș și, cîteva zile mai tîrziu, la Turda ³⁷. Concomitent, o vastă corespondență a făcut legătura dintre Brașov și celelalte localități importante. Cel care răsfoiește corespondența lui Barițiu din acești ani, numai cea aflată la Biblioteca Academiei din București, de pildă, rămîne uimit de prodigiozitatea sa. „Gazeta” din Brașov, „Albina” din Viena, „Concordia” din Pesta nu pregetă să se pună în slujba acestui plan. A început pregătirea memoriului. La Cluj și Hațeg, în districtul Făgăraș, la fel ca și în comitatul Turda, la Dej și Mediaș, în secuime, la fel ca și în Munții Apuseni, preoții și învățătorii, clericii și profesorii, negustorii și micii proprietari întocmesc cîte o „plenipotență” pentru cei doi mandatarai ai națiunii, purtînd fiecare semnăturile „onoratorilor” din ținuturile, orașele și comunele în numele cărora au fost date. În scaunul Mureș, secuii se îmbie să semneze alături de români ³⁸. Au fost expediate pe adresa lui Barițiu, în septembrie, octombrie și noiembrie, 37 asemenea „plenipotențe”. Printre acestea, și aceea întocmită în numele celor 17 293 de locuitori ai scaunului Gheorghieni ³⁹. Datorită termenului scurt pentru adunarea iscăliturilor și a piedicilor puse de organele de stat, numărul total al semnăturilor a fost de 1 493, mic deci față de populația românească, ori chiar și numai față de „inteligenta” sa. S-au mai adăugat la acestea și instrucțiunile mitropolitului Șaguna adresate credincioșilor săi de a nu semna petiția. Sub influența sa și a propagandei contrare desfășurată de „Telegraful român”, mulți dintre sibieni au refuzat să iscălească împuternicirea întocmită aici în 15 octombrie, iar 18 brașoveni, amenințați și ei din Sibiu, și-au retras-o pe a lor ⁴⁰. Funcționarii superiori, la rîndul lor, s-au desolidarizat de o acțiune potrivnică politicii oficiale, deza-probată de guvernul din Cluj, care a făcut tot posibilul pentru a o zădărnici.

Memoriul întocmit în decembrie 1866 exprimă vederile aripii mai radicale a burgheziei române aflate sub influența „partidei Gazetei”. În numele celor 1 493 de semnatori, autorii actului — Barițiu și Rațiu — cer menținerea individualității istorice a Marelui Principat Transilvania. Consecința ei firească era redeschiderea dietei transilvane. Este cea de-a doua cerere a memoriului. Se cerea, evident, convocarea unei diete democratice, conformă prevederilor electorale stabilite la Sibiu. În sprijinul acestor două cereri, autorii

³⁶ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 992, f. 41 — 42.

³⁷ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 545.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1891, p. 431.

⁴⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 433.

nu aduc atît argumente istorice și juridice, caracteristice memoriilor, ci mai cu seamă motivări oferite și probate de realitățile economice și politice ale Transilvaniei din acei ani. Actul devine astfel un adevărat rechizitoriu la adresa „partidei feudale” și nu mai puțin a guvernului aflat în slujba ei. Transilvania — declară autorii — nu are atît nevoie de reglementarea relațiilor sale externe cu Ungaria sau imperiul, ci mai ales de a celor interne. Călea pentru reglementarea acestora este cea pe care s-a pornit în 1863. Nu numai românii și sașii, dar și majoritatea populației maghiare consideră legislația de la Sibiu ca singura în măsură să aducă Transilvaniei refacerea politică și prosperitatea economică. Să fie dar reluată și dusă la bun sfîrșit opera dietei din Sibiu.

Ideea fundamentală a memoriului este aceea a existenței Transilvaniei ca unitate administrativ-politică autonomă în cadrul imperiului. Actul se leagă astfel de principalele momente ale luptei anterioare a burgheziei române. Condamnarea uniunii cu Ungaria, uniune impusă fără consimțămîntul națiunii majoritare, a fost una dintre hotărîrile principale ale adunării naționale de la Blaj. Întreaga activitate desfășurată între 1860 și 1865 se reazemă pe principiul autonomiei. Votul din 9 decembrie 1865, chiar dacă indirect, se pronunță de asemenea împotriva uniunii. Memoriul reafirmă această opoziție într-un moment cînd la Viena și Pesta se perfectau condițiile dualismului. În această privință, purtătorii de cuvînt ai burgheziei românești nu făceau decît să exprime poziția masei țărănești, dintotdeauna potrivnică uniunii. „Uniunea Ardealului cu Ungaria, adevărul mărturisindu-l—scrie în 1867 „Gazeta”—, încă și acum este tot așa uricioasă înaintea majorității poporului din Ardeal ca și înainte cu 17 ani.”⁴¹ Un an mai înainte, după mărturia lui Barițiu, țărani puteau fi auziți spunînd: „Oricum va fi, mai rău nu poate fi decît cum a fost odată; numai unia să nu se facă, pentru că apoi iarăși ne vor încălca”⁴².

Apărarea principiului autonomiei, care apare în memoriul din 1866 și în pronunțamentul de la Blaj, doi ani mai tîrziu, dar care apare pe primul loc și în programul Partidului Național Român din 1881 și, tot acolo, în cadrul memorandumului din 1892, nu poate fi ruptă de speranțele, întotdeauna existente, în înfăptuirea unității politice a statului român. Privind în perspectiva intereselor generale ale poporului român, autonomia Transilvaniei trebuia să fie o condiție care să favorizeze, în alte împrejurări istorice și raporturi de forțe, unirea ei cu România.

Conținutul social al memoriului este mai vag precizat decît aspectul său politic. Actul este totuși și sub acest raport unul dintre cele mai interesante. El îmbrățișează revendicări specific burgheze: justa reprezentare a românilor în administrația provincială, reglementarea justiției, dar și revendicări privind îmbunătățirea situației țărănimii. Pe linia celor dintîi, plenipotența brașovenilor împuternicea pe Barițiu și Rațiu „să fie cu toată luarea amînte și la starea cea decăzătoare a industriei și comerțului”⁴³. Printre cele

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXVIII, nr. 48, din 1.VII.1865, p. 189.

⁴² *Ibidem*, an. XXIX, nr. 54, din 25.VII.1866, p. 213.

⁴³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 100, din 21.XII.1866, p. 398.

din a doua categorie se numără revendicarea revizuirii și completării patentei urbariale din 1854, în special în ceea ce privește folosirea pădurilor, răscumpărarea prestațiilor jelerilor, a așa-numitei *siculica hereditas*.

Memoriul prezentat împăratului la 31 decembrie de Ioan Rațiu, Barițiu fiind bolnav, a rămas fără nici o urmă. O rezolvare favorabilă ar fi putut primi numai dacă s-ar fi potrivit socotelilor politice ale curții, cazul petițiilor din anii 1860—1861, sau dacă ar fi constituit o amenințare serioasă la adresa ei. Nu îndeplinea însă nici una din aceste condiții. În consecință, actul nu a făcut decât să indice regimului oamenii pe care să-i supravegheze în mod deosebit. Este de altfel greu de crezut că inițiatorii lui ar fi scontat vreun rezultat practic. Barițiu, sufletul întregii acțiuni, o declară deschis mai târziu: „Numai așa am judecat și noi acel pas — scrie el în *Părți alese* — ca cerut de onoarea și reputațiunea națională”⁴⁴. În afară de aceasta, memoriul trebuia să fie, și a fost într-adevăr, un mijloc de agitație politică. Principalul lui merit constă tocmai în aceasta. Actul a fost publicat, fragmentar sau în întregime, de toate marile ziare din Viena, Budapesta și Praga, aprobat sau condamnat în funcție de interesele pe care acestea le apărau. În Transilvania, el a avut de asemenea un puternic răsunet. „Orice rezultat ar avea petițiunea voastră — îi scria din Cluj Iacob Bologa lui Barițiu — ea a fost la timpul său și în consonanță cu anteactele noastre naționale. Zbiere, latre, cât le va ieși prin gură foile străine și ale noastre cele pîrjolite de interese particulare: învingerea vă e de-acum asigurată prin consimțămîntul tuturor românilor iubitori de adevăr și dreptate”⁴⁵. Tipărit în 2 500 de exemplare, memoriul a fost răspîndit în cele mai îndepărtate colțuri ale provinciei⁴⁶. Guvernul însuși a contribuit în mare măsură la popularizarea lui prin ordonarea unor investigații pentru verificarea autenticității celor 1 493 de semnături.

Restaurarea, în 17 februarie 1867, a constituției maghiare din 1848 a hotărît și soarta autonomiei Transilvaniei. În aceeași zi cu numirea lui Andrassy ca ministru-președinte, a fost desființată cancelaria aulică transilvană, iar teritoriul Principatului a fost pus sub autoritatea discreționară a guvernului din Pesta. Guvernul provincial a fost menținut în mod excepțional pînă în mai 1869. În fruntea lui a fost numit, în locul guvernatorului Creneville, un comisar regal special, în persoana lui E. Pécsy, supranumit de români, pentru comportarea și puterea care i-a fost atribuită, Pécsy-vodă.

Evenimentele din februarie 1867 și situația deosebită în care a fost menținută Transilvania la începutul perioadei dualiste au accentuat și mai mult nemulțumirea burgheziei române. Acestei stări de spirit i-au dat glas în parlament deputații Ilie Măcelariu și Iosif Hodoș. Încă de la sfîrșitul lui ianuarie 1867, I. Măcelariu, în înțelegere cu Rațiu, a făurit planul ca deputații români transilvăneni, printre care se număra și el, să protesteze energic împotriva desființării autonomiei, iar apoi să părăsească lucrările parlamentului. Era, de fapt, singura cale pentru reabilitarea lor politică. În acest scop a

⁴⁴ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 441.

⁴⁵ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 993, f. 329.

⁴⁶ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 545.

plecat la Pesta, în 7 februarie, după cum însuși povestește într-o scrisoare adresată lui Barițiu ⁴⁷. Întrucît n-a reușit să atragă de partea sa pe ceilalți cinci deputați aflați acolo, datorită opoziției obstinate a căpitanului suprem al districtului Făgăraș, I. Pușcariu, a făcut singur actul de răsunet pe care opinia publică românească îl aștepta din partea deputaților. Pînă în martie aceștia s-au abținut atît de a vota, cît și de a lua cuvîntul. În ședința din 7 martie, printre vorbitori s-a înscris și Ilie Măcelariu. S-a adresat însă adunării, spre furia acesteia, în limba română. La scurt timp părăsește apoi ședințele și totodată protestează în scris împotriva desființării forțate a autonomiei Transilvaniei ⁴⁸. Un apărător hotărît și consecvent al autonomiei a fost și deputatul comitatului Zarand, Iosif Hodoș. Dintre discursurile rostite de el în apărarea acestei cauze, cel mai înflăcărat este cel pronunțat a doua zi după gestul de curaj al lui Măcelariu.

Actul fără precedent al lui Măcelariu și cuvîntările deputatului zărăndean au provocat în Transilvania un puternic suflu de entuziasm. Este semnificativă în acest sens adresa iscălită de 152 de români din scaunul Miercurei, una dintre multele adresate celor doi deputați: „Că vocea-ți nu a fost ascultată de majoritatea dietei — se spune în această adresă —, cu durere am înțeles, ne pare rău, dar fii convins că cu atît mai adînc a pătruns aceea în inimile noastre, care mai gata sîntem a muri decît a ne jertfi patria și a mai deveni suferiți pe pămîntul strămoșesc” ⁴⁹.

Vara anului 1867 a marcat o nouă reafirmare a mișcării naționale. Ea va răbufni cu prilejul vizitei comisarului Pécsy în Transilvania, iar apoi, cu mai multă tărie și cu alte mijloace, în adunările comitatense, scaunale și districtuale, convocate în vederea reorganizării administrative. Sosit la Cluj în 5 mai, comisarul regal a găsit util să întreprindă o călătorie de liniștire în părțile sudice ale provinciei. Din partea românilor a fost pretutindeni întîmpinat cu plîngerii și memorii. La Turda, Ioan Rațiu i-a declarat că românii sînt decîși să lupte și o sută de ani pentru autonomia Transilvaniei ⁵⁰. Reprezentantii comunelor din scaunul Sibiului prezintă comisarului un lung memoriu, prin care cer sancționarea legii electorale din 1864 și redeschiderea dietei. Se plîng totodată de neconținutele nedreptăți și abuzuri pe care le suferă ⁵¹. De un conținut asemănător era și memoriul iscălit de 140 de români din Brașov ⁵².

Definitivarea tranzacției austro-ungare a găsit pătura conducătoare românească nepregătită pentru o rezistență mai hotărîtă și eficientă împotriva regimului dualist. Datorită unor factori de ordin obiectiv, în primul rînd, și subiectiv, în al doilea, acțiunea sa politică prezintă un caracter moderat. În anii negocierilor dualiste, burghezia română, cu toate progresele făcute în

⁴⁷ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 997, f. 40—48.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 40—48.

⁴⁹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXX, nr. 27, din 17.IV.1867, p. 107.

⁵⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 407.

⁵¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXX, nr. 41, din 9.VI.1867, p. 161.

⁵² *Ibidem*, an. XXX, nr. 33, din 12.V.1867, p. 129.

ultimul deceniu, era încă foarte slabă față de adversarul său principal, aristocrația maghiară. Întrucît nu a reușit să-i impună acesteia, prin forța sa proprie, programul său politic — așa cum a făcut, de pildă, aristocrația și burocracia croată —, a încercat să obțină cel puțin sprijinul Vienei, iar atunci cînd s-a postat pe o poziție de ostilitate, împotrivirea ei s-a mărginit la o pasivitate radicală, chiar numai în limitele pasivității, ar fi presupus nesupunerea față de autorități și legi, boicotarea impozitelor, nesupunerea la incorporări. Dar cît de departe era încă și de aici ideea luptei active în înțelesul propriu al cuvîntului! Moderatismul luptei burgheziei române se datorește, pe de altă parte, unor factori de natură subiectivă care vizează organizarea, programul și aderența la politica sa a masei proprii și a maselor populare. În această perioadă ea nu numai că nu a încercat, dar chiar s-a ferit de a pune în mișcare țărănimea. Cu drept cuvînt spunea N. Iorga, referindu-se la această chestiune, că „... tot ce s-a făcut de la 1866—1868 s-a petrecut în lumea cărturarilor”⁵³. Fără contribuția maselor, mișcarea națională era condamnată însă să rămînă o acțiune protestatară, lipsită de șansele succesului. Asupra ei greva și lipsa, în Transilvania, a celor mai elementare libertăți democratice, atît de importante oricărei activități politice. Diferența gradului de dezvoltare și a condițiilor istorice explică diferența dintre opoziția păturii conducătoare române și aceea susținută de burgheziile opozante din vestul imperiului. În Cehia, de pildă, anii 1868—1871 sînt anii marilor mitinguri populare, la care iau parte peste 1 milion și jumătate de oameni și care „desăvîrșesc procesul formării națiunii cehe moderne”⁵⁴.

Cu toate limitele și oscilațiile, inerente unei perioade de răscruce, cînd mișcarea națională își căuta un drum al său, lupta intelectualității românești are un caracter progresist. Ea corespunde aspirațiilor profunde de libertate națională ale maselor populare, din sinul cărora s-a ridicat și față de soarta cărora s-a simțit întru totul și singura răspunzătoare. Deși în domeniul cuceririlor imediate atît de deficitare, strădanile politice din acești ani prezintă în istoria luptei naționale a românilor transilvăneni o mare importanță. Votul separat din dieta de la Cluj și memoriul din decembrie 1866 popularizează cu hotărîre și curaj revendicările naționale și sociale românești, dezvoltînd de la început tendințele reacționare ale regimului dualist. Campania agitatorică sistematică care a însoțit aceste acte a făcut posibilă, în interior, antrenarea într-o acțiune comună a unor sfere mai largi ale burgheziei române, iar în exterior a început mobilizarea opiniei publice europene pentru cauza românilor din Transilvania. Ele constituie astfel, prin ele însele, după chiar afirmațiile contemporanilor, o victorie morală, prin aceea că sădesc idei, întăresc credințe și formează exemple. Mai presus decît toate acestea însă, anii 1865—1868 au arătat necesitatea înființării unui partid politic românesc care să preia conducerea mișcării naționale.

⁵³ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, II, 1915, p. 232.

⁵⁴ S. Zwitter, I. Sidak, V. Bogdanov, *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourgs*, Belgrad, 1960, p. 103.